

METSZÉSPONTOK: NYELVEK ÉS KULTÚRÁK¹

INTERSECTIONS: LANGUAGES AND CULTURES

Hidasi Judit

hidasi.judit@uni-bge.hu

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem / Vállalkozási Doktori Iskola

<https://orcid.org/0000-0002-6884-0642>

Első megjelenés:

Hidasi, J. (2002). Metszéspontok: nyelvek és kultúrák,

Modern Nyelvoktatás, 8(2–3), 9–19.

KIVONAT

A tanulmány az angol világnyelvi szerepét vizsgálja egyetlen ország, Japán gyakorlatában, mégpedig abból az európai tapasztalatból és előítéletből kiindulva, amely szerint a japánok nem tudnak angolul. Vácolja az angol nyelv szerepét a globalizálódott világban, majd felteszi a kérdést: mennyire tekinthető globalizáltnak Japán gazdasági, pénzügyi, technológiai szempontból, valamint a japánok személyes kapcsolatainak szempontjából. Bemutatja, hogy milyen hagyományok határozzák meg a japánok idegen nyelvi mozgásterét és magatartását. Keresi annak az okait, hogy az üzleti világban miért tűnnek hallgatagnak a japán résztvevők, mi a szerepük a torzított angol szavaknak japán szöveggörnyezetben. Példákkal szemlélteti a japán artikulációs bázisra visszavezethető problémákat, valamint részletesen elemzi az oktatási rendszerből fakadó hátráltató tényezőket, a beszédképesség fejlesztésének háttérbe szorulását.

KULCSSZAVAK:

angol nyelv, globalizáció,
Japán,
japán kommunikációs
stratégiák,
angoloktatás Japánban

1 A cikk a Szegedi Tudományegyetemen 2002. március 27. és 29. között tartott XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus plenáris ülésén elhangzott előadás nyomtatott változata. (A szerk.)

ABSTRACT

The study examines the role of English as a global language in the specific context of Japan, starting from the European experience and prejudice that Japanese people do not speak English. It outlines the role of English in a globalised world, then asks: to what extent can Japan be considered globalised in its economy, finance, technology, and the personal relationships of its people? The study presents the traditions that define the scope and behaviour of Japanese people in the use of foreign languages. It seeks the reasons why Japanese participants seem reticent in the business world and explores the role of distorted English words in Japanese contexts. It illustrates problems rooted in the Japanese articulatory base using examples, and provides a detailed analysis of the hindering factors arising from the educational system, particularly the backgrounding of speaking skills development.

KEYWORDS:

English language, globalisation, Japan, Japanese communication strategies, English language teaching in Japan

AZ ANGOL ELŐRETÖRÉSE

Vélhetné az ember, hogy négy hivatalos nyelv elegendő egy nem egészen 8 millió lakosú országnak. Igaz, hogy a romans nem világnyelv, de a másik három, a francia, a német és az olasz – a maguk kultúrtörténeti és geopolitikai tekintélyével – vitathatatlanul rangos helyet foglalnak el az élőnyelvek 21. századi világpalettáján. Úgy tűnik azonban, még ez sem elég. A globalizáció következtében ugyanis az angol nyelv tudása elengedhetetlenné vált. Ezt felismerve, a svájci kisiskolások szülei versengenek az angolos osztályokba való bejutásért, és hogy hiba ne csúszszen az esélyegyenlőség érvényesülésébe, bizonyos iskolákban sorshúzással döntenek el, hogy kik azok a szerencsések, akik idegen nyelvként saját anyanyelvükön kívül nem a fentebb felsorolt nyelvek valamelyikét, hanem az angolt tanulhatják.

Az angol nyelv *lingua franca* szerepe immár közhely. A *lingua franca* fogalom maga nem új: a latin évszázadokig őrizte *lingua franca* pozícióját. Csakhogy a latin hatóköre földrajzilag és diszciplinárisan is korlátozott volt. Elsősorban Európában tekintették annak, másodsorban mindenekelőtt a tanult – egyházi és világi – körök érintkezési eszközéül szolgált. Az angol ezzel szemben az egész világon tért hódított, tehát ebben az értelemben is globalizálódott, másrészt szinte valamennyi szféra, az üzletitől a tudományosig, az informatikától a közlekedésig közös érintkezési nyelvvé tette. Az angol tehát vitathatatlanul globalizálódott. Ugyanakkor megfordítva is igaz: a globalizáció egyik fő eszköze az angol, illetve másképpen fogalmazva: az angol egyik előfeltétele a nemzetközivé válásnak.

Némely – még csak különösebb brit gyarmati hagyományokkal vagy múlttal sem rendelkező – ország egyenesen odáig vetemedett, hogy az angolt második államnyelv vagy hivatalos nyelv rangjára emelte.

Még a hazai nyelvüket legortodoxabb módon védő országokban is változni látszanak a szokások. Franciaországban például az 1994-ben bevezetett Toubon-törvény előírja ugyan, hogy

igazgatási okmányokban, hivatalos iratokban, útjelzéseknél és köztéri hirdetéseknel tilos idegen szavak alkalmazása, amennyiben az adott fogalomra francia szó is létezik; továbbá, hogy a francia rádióadókban sugárzott dalok legalább 40%-ának franciául kell elhangoznia, a nagy világcégek mégis mentességet élveznek e megszorítások alól. Az Alcatelnél, a francia elektronikai óriáscégnek ugyanis gyakorlati megfontolásokból az angol lett a munkanyelv.

A példák még sorolhatók lennének a világ számos kontinenséről és országából, de ragadjunk ki egy országot, ahol az angol elsajátítására a deklarált igény megvan, a pénz rendelkezésre áll, az infrastruktúra adott, a pályázati zsargonban „technical assistance”-nek titulált anyanyelvi humánerőforrás is már-már határtalan, az eredményességi mutatók mégis lehangolóak. Miért? Mielőtt megvizsgálánk a jelenség okait, érdemes általában a nyelvtanulási motivációkat számba venni.

NYELVTANULÁSI MOTIVÁCIÓK

A világban még soha nem volt olyan óriási a nyelvtanulási láz, mint manapság. Paradox módon ez is persze a globalizáció következménye: a különböző országokban a legkülönbébb nyelveket tanulják és beszélik. Míg egyesek azért tanulnak nyelveket, vagy egy bizonyos nyelvet – jelenleg főleg az angolt –, hogy nemzetközibbé váljanak, mások ugyanakkor ennek ellensúlyozására azért tanulnak nyelveket, hogy kulturális, nemzeti azonosságukat megőrizték. Érdemes emlékeztetni Konfucius híres mondására, ami egyébként az interkulturális kutatások egyik alaptétele is lehetne: „Úgy tűnik, az emberek ugyanazokat a dolgokat csinálják az egész világon, csak éppen különböző okokból.” A nyelvtanulási motivációk különfélék lehetnek:

- *Ideológia*, erőpolitika érvényesítése – a domináns hatalom nyelvének a ráerőltetése főleg kiszolgáltatott helyzetben lévő népcsoportokra;
- *Önazonosság*, identitástudat erősítése – ami különösen kisebbségek esetében jellemző – egyik jellegzetes példa a velszi nyelv reneszánsza Nagy-Britanniában;
- *Nyelvi és kulturális jogok megőrzésének a szándéka* – a québeci franciák esete jól példázza ezt, ahol rendelet írja elő, hogy a francia nyelvű feliratoknak kétszer akkoráknak kell lenniük, mint az angol nyelvűeknek;
- *Sokszínűség megőrzésének és biztosításának a szándéka* – az Európai Unió nyelvpolitikájában érvényesülő irányzat;
- *Formai követelményeknek és elvárásoknak való megfelelés* kényszere – például bizonyos címek, rangok, pozíciók, végzettségek, kvalifikációk elnyeréséhez kapcsolódó követelmény;
- *Nemzetközi érintkezés iránti igény* – önmegmutatás vagy/és az idegen kultúra/információ/tudás elsajátításának a szándéka.

AZ ANGOL HELYZETE JAPÁNBAN

Értelemszerűen Japán esetében a felsorolt motivációk közül az utóbbi kettő jön számításba. Jelenleg a japán közoktatásban idegen nyelvként az angolt oktatják, az alsó középiskola első

osztályától érettségiig. Ily módon 12 éves kortól 6 éven át tanulnak angolul, változó heti óraszámban. Sok helyütt a felső középiskola három osztályában irigylésre méltóan magas, heti 5–8 órában. A korosztály 98%-a érettségizik, és közel 50%-a tanul tovább. A felsőoktatásban gyakorlatilag mindenütt felvételi tárgy az angol.

Ami az *angol nyelv tanulási motivációját* illeti, az a legérzékenyebb időszakban, azaz serdülőkorban csak és kizárólag az egyetemi felvételi *vizsgákon történő megfelelésben* merül ki. A felvételi vizsgák maguk ugyanakkor tartalmilag igencsak magas szintet ütnek meg. Olyannyira, hogy még angol anyanyelvűek is bevallottan zavarba jönnek egy-egy feladat megoldásakor. Erre az ellentmondásra a magyarázat egyszerű: a közoktatásban – Yoshida Kensaku (2002) professzor metaforájával élve – úgynevezett „akvárium-oktatás” folyik. Az aranyhalak az akváriumban annyi – és nem több táplálékot kapnak, amennyi az akváriumban való életben maradásukhoz elegendő. Ha azonban véletlenül mély tengerekbe, viharos vizekre vetődnek, akkor többnyire elpusztulnak, mert sem erejük, sem tapasztalatuk nincs az éles helyzetek kezelésére. A többnyire angolul kevésbé vagy egyáltalán nem kommunikációképes angoltanárok a vizsgákra lelkiismeretesen felkészítik ugyan a diákokat (néha csak súlyos pénzeket vett különórák révén), de sem maguk, sem pedig a diákok nem rendelkeznek piacképes angoltudással. A tudás tesztelését az etetők végzik, akik pontosan tudják, hogy miből és mennyit adagoltak, és korrekt módon csak ebből történik a számonkérés. Vagyis érvényesül a japán kultúra egyik alappillére: a tekinthető szemlélet: a lényeg a forma, a tartalom csak másodlagos fontosságú.

A fiaskónak ékes bizonyítéka az az összehasonlító vizsgálat, amelyet évente elvégeznek Ázsia 25 országára vonatkozóan középiskolások körében az angol nyelvtudást értékelendő. Japán rendszeresen az utolsó vagy utolsó előtti helyet foglalja el ebben a megmérettetésben.

Japán egyetemisták vagy doktoranduszok esetében az egyik legnagyobb probléma megfelelő szintű angol nyelvtudással rendelkező jelölteket találni, akik nemzetközi csereprogramokban részt tudnak venni. Ezek a fiatalok ugyanis a belső japán vizsgákon megfelelnek, de a nemzetközi követelményeknek nem tudnak eleget tenni, és a nemzetközi angol nyelvvizsgákon nem érik el a kívánt szintet.

A másik számításba jöhető motivációt, a *nemzetközi érintkezés iránti igényt* tekintve is eléggé sajátos a kép. Ez a motiváció két irányú lehet: egyrészt törekvés arra, hogy az adott kultúra, az adott ország a világ felé nyisson, más nációkkal és országokkal jobban megismertesse saját kultúráját, másrészt pedig, hogy a fogadó ország maga minél több információhoz jusson a világ más országairól, hogy közvetlen kapcsolatot, kommunikációt építhessen ki a világ más népeivel. Ami a *kifelé történő kommunikációt* illeti, Japán mindig is gondosan ügyelt arra, hogy annyit és úgy mutasson meg magából, amennyit célszerűnek tart. Ehhez kitűnő eszköz az indirekt szabályozás: a nyelvi korlát eleve határokat szab a lehetőségeknek. Nagy számban léteznek ugyan kiváló minőségű angol nyelvű promóciós anyagok, de vannak területek, amelyekről angol nyelvű információhoz jutni szinte lehetetlen (pl. jogi, adminisztrációs kérdések). A külföldnek ugyan nagy igénye lenne több angol nyelvű információra, Japánnak azonban nem feltétlenül érdeke minden ilyen igényt kielégíteni. Így ezen igények kielégítése néha bosszantó módon formálisan történik.

A külföldiek értetlenségét és csalódottságát váltják ki az olyan jelenségek, mint a nyomott aranybetűs felirattal ellátott „Menu” füzet, ami angolnak néz ugyan ki, de valójában belül minden japánul van írva. Ezt a mintát követi az a menetrend, amelyre „Railway Time-table of Japan” címlapja alapján örömmel csap le a gyanútlan külföldi, majd kiderül, hogy valamennyi állomásnév kínai karakterekkel szerepel benne. A sor a használati utasításoktól a biztosítási tájékoztatókon át a végtelenségig folytatható. Formálisan teljesül az igény, a külföldinek szóló tájékoztatás ígérete, tartalmilag azonban nem.

A *japán közvélemény*, a *japán kisember* esetében pedig a motiváció hiányára mentségül szolgáljon az, hogy szinte minden információ, minden tájékoztatás, minden, amit a világról tudni kell és érdemes, japán nyelvre lefordítva rendelkezésre áll – mégpedig világviszonylatban is példátlan követési sebességgel. Japánban külföldiekkel érintkezni és kapcsolatot tartani nem kötelesség, ha pedig valaki külföldre utazik, akkor többnyire csoportban mozog, idegenvezetők és utazásszervezők felügyelete és nyelvi közvetítése mellett.

Van azonban egy szféra, amely erősen kongatja a vészharangot: ez a *gazdasági-üzleti világ*. Különös, hogy a 21. század elején, majd hatvan évvel a háború után, ami alatt Japán tagja lett a nemzetek közösségének, a harminc év körüli fiatal japánok – akik olyan neves egyetemeken végeztek, mint Waseda, Keio és Todai egyeteme, és olyan „nemzetközi” cégek alkalmazottai, mint amilyen a Sony, a Canon, a Matsushita, a Sanwa Bank – ilyen gyengén beszéljenek angolul, ilyen rosszul értesse meg magát, ilyen járatlan legyen a világ dolgaiban, ilyen merev legyen idegenek társaságában. (Lehmann, 2002).

Leáldozott a bilaterális kereskedelmi tranzakciók kora, az export-orientált japán gazdaság és a globalizálódó kereskedelem szempontjából megkerülhetetlen az angol kommunikációs érintkezési eszközként való használata. Ezen törekvések egyik úttörőjeként a Nissan és a Renault 2001 évi fúziójakor az érintett autógyárak vezetői megállapodtak abban, hogy alkalmazottjaik számára az angol nyelv használatát írják elő az egymással történő kommunikációban. Rossz nyelvek és a japáni külföldi sajtó szerint ennek az elrendelése már csak azért sem okozott különösebb fennakadást, mert egyrészt a döntéshozókra értelemszerűen nem, hanem csak a beosztottjaikra vonatkozott, másrészt mindkét nációnál legendásan gyenge angol nyelvtudása egyik felet sem juttatta érdemtelen előnyökhöz. Hanawa Yoshikazu, a Nissan elnöke kifejtette, hogy az intézkedéssel egyrészt inspirálják munkatársaikat a közvetlen kommunikációra, a barátságosabb kapcsolatépítésre, másrészt bevallottan nem elhanyagolható szempont az a költségmegtakarítás, amit a tolmácsok kiiktatása jelent.

MENNYIRE GLOBALIZÁLT JAPÁN?

A *Foreign Policy* folyóirat 2001 januári–februári számában megjelent annak az 50 országra kiterjedő felmérésnek az eredménye, amely azt vizsgálta, hogy az egyes országok mennyire globalizálódtak. Erre egy globalizációs index készült, amely négy paramétert vizsgál:

- gazdasági globalizáció,
- pénzügyi globalizáció,

- személyes kapcsolatok globalizációja,
- technológiai globalizáció.

Nos, e mutatók mentén vizsgálva, a világ második legnagyobb gazdaságával büszkélkedő és technológiailag irigylésre méltóan fejlett Japán nem várt módon hátul kullog; a 28. helyen áll. A lemaradás a személyes kapcsolatok globalizációja terén a legszembetűnőbb. Ennek nem elégséges magyarázata az, hogy Japán szigetország, illetve hogy Japán zsákország, azaz keletre a Csendes-óceán határolja. Nem elegendő kifogás ez a mai logisztikai lehetőségek ismeretében. Az ok egyértelműen a japánok gyenge idegennyelv-tudásában keresendő. Valójában olyan gyengén állnának a japánok az angol nyelvtudással? Idegennyelv-ismereten Japánban ugyanis egyértelműen az angol értendő, mert a többi nyelv ismerete százalékosan nem értékelhető populációt érint csupán.

S. Tamer Cavusgil (2001) tanulmányában a globális kompetencia kérdéskörét vizsgálja három követelményrendszerben:

- célországi piac ismerete,
- kultúraközi ismeretek,
- nemzetközi tranzakciós ismeretek.

Ezekén kívül ugyancsak szerepel olyan igény – nevezetesen a kultúraközi ismeretek –, amivel a japánok gyengén állnak. Talán – más okok mellett – ennek is tulajdonítható lemaradásuk a globális képességek tekintetében.

A HUMÁN ERŐFORRÁS „NEMZETKÖZIESEDÉSÉNEK” IGÉNYE

A „nemzetköziesedés” ugyan elérte a japán vállalatokat és szervezeteket, de nem érintette megfelelő mértékben az embereket. A japán vállalatok globalizálódtak, de a japán humán erőforrás nem. Ennek elsőszámú kerékkötője az idegennyelv-tudás hiánya. Pedig erre égető szükség lenne: számos vállalat külföldre telepítette termelésének és működésének egy részét. A Matsushita Electric Industry például a világ 45 országában rendelkezik képvisellel; 300 ezer fős alkalmazotti állományának több mint a fele külföldön dolgozik. Ilyen körülmények között egyszerűen elengedhetetlen az idegen nyelv tudása.

Sok vállalat látszatintézkedésekkel törekszik a globális felzárkózásra: a japán vállalati hierarchiában és általában a hivatalos érintkezésben megszokott címek és rangok helyett a keresztnéven történő megszólítás erőltetése sokakban ugyanolyan ellenérzést vált ki, mint az IKEA üzlethálózat tegezési gyakorlata – például Magyarországon is – a vásárlók felé. A keresztnéven történő megszólítással – reményeik szerint – egy lépést tettek a nemzetközi gyakorlat átvétele terén. Csakhogy az érintettek bevallása szerint ez a gyakorlat inkább oda hat, hogy a kollégák igyekeznek a megszólítást elkerülni, ami szélsőséges esetben oda vezet, hogy általában kerülnek az egymással történő érintkezést – a megszólítási kényszer elől menekülendő.

Némely vállalat – egyik napról a másikra – bevezette azt a gyakorlatot, hogy minden nemzetközi megbeszélés, értekezlet (tehát, ahol nem japánok is jelen vannak) angol nyelven zajlik. Az eredmény az lett, hogy az amúgy is hallgatólag és véleményüket maguknak megtartó japánok

így aztán végképp nem szólalnak meg. A külföldi résztvevők meg arról panaszkodnak, hogy az a kevés és jó példával előljáró vezető, aki mégis veszi magának a fáradságot az angol használatára, olyan angolt használ, amely a külföldiek számára érthetetlen.

Ezt felismerve és beismerve némely vállalatnál úgy próbálják a problémát megkerülni, hogy úgynevezett „kulcsszavakat” mondanak csak angolul, az összekötő szöveg marad japánul. Az angol kulcsszavakkal viszont az a helyzet, hogy a japánok azért nem értik, mert magát a fogalmat sem ismerik, a külföldiek meg azért nem értik, mert olyan japánosodáson esett át a szó, hogy még a vájt fülűeknek is nehéz megérteni. Így aztán a *koakonpetansu* (core competence: „alapkészség”) vagy a *sukiruappu* (skill up: „továbbképzés” értelemben) és hasonló elhangzása több fejtörést okoz, mint ami ennyi segítséget jelent.

A torzított angol szavak japán szöveggörnyezetben való alkalmazása régtől bevett gyakorlat. Sokszor „felvágásból”, presztízs-fitogtatásból, sokszor pedig a külföldit segíteni akaró jó szándéktól vezetve ejtenek el egy-egy angolnak hitt szót. A külföldi ugyanis általában nem ismeri föl, hogy angol szóról van szó, miután a hangállomány annyira japánosra torzítja, hogy csak olyan külföldi számára fejthető meg, aki egyébként jól tud japánul. Az ilyen külföldinek viszont amúgy sincs szüksége a könnyítésként beillesztett angol szavakra. A japánok számára hihetetlen, hogy ezek a japánosra deformált, eredetileg angolból átvett szavak angol szavakként nem állják meg a helyüket. A külföldiek ugyanis nem ismerik fel őket. Ez a bűvös kör oda vezet, hogy az egyébként grammatikailag jól felkészült japánok is – régebbi, rosszul rögzült beidegződésektől nem tudván szabadulni – folyékony angol diskurzusukba is kiejtésileg érthetlenné torzított szavakat vegyítenek. Márpedig tudjuk, hogy a korai beidegződések csak nehezen vagy alig korrigálhatók. Ezért az az anyuka is tulajdonképpen többet árt, mint használ gyermekének, aki tipegő kislányát „early immersion” (korai „bemártás”) szándékától vezetve e szavakkal vezényli: *surori, surori!* A kislányban rögzül valami, és felnőve már csak úgy tudja kiejteni más, akár valódi angol szöveggörnyezetben is, mint: *surori* azt, ami valójában *slowly*.

A közeli pizza bolt szórólapján hirdetett *deribarii*-t egyfajta helyi specialitásnak is vélhetné az ember, mígnem a csatolt képekből világossá nem válik, hogy házhozszállítási szolgáltatás ajánlásáról van szó. A dolog azért érthetetlen, mert maga a szolgáltatás, azaz a házhozszállítás ősrégi gyakorlat, alighanem jóval korábbi, mint az európai-amerikai étkezési kultúrában, és értelemszerűen japán szó is van rá, nem is egy.

A hibásan rögzült hangállomány később szinte korrigálhatatlan automatizmusokhoz vezet. Persze ha igaz az a kísérlet, amiről a *Dias* című folyóirat (2001. október 8.) beszámol, akkor a japánok esetében az *r* és *l* hangok közötti distinkció hiánya egészen kora gyermekkori képződmény. Észak-amerikai, svéd és japán újszülötteknél vizsgálták azt, hogy az *r* és *l* hang között képesek-e érzékelésben különbséget tenni. A vizsgálatot 6 hónappal később megismételve kiderült, hogy a japán csecsemőknek elég volt félévnyi stimulushiány ahhoz, hogy a két hang közötti különbség érzékelésére való képességüket elveszítsék. Érthető módon, ha már az érzékelés szintjén képtelenek a különbségtételre, akkor a produkció szintjén ez még kevésbé várható el tőlük.

AZ ANGOL NYELVTUDÁS IRÁNTI IGÉNY MAKROSZINTŰ DEKLARÁLÁSA

Az utóbbi évtized több fronton megtépázta Japán nemzetközi tekintélyét. Ebből az egyik az, hogy rendkívül sok nyilvános kritika érte azért, amiért vezető tisztségviselői sem kommunikábilisak nemzetközi fórumokon. Ez az egyik oka annak, hogy több multinacionális vállalat, nemzetközi szervezet top-menedzsmentjébe nem kerülnek be kellő számban, szakmai tekintélyüknek, gazdasági súlyuknak és politikai fontosságuknak megfelelő arányban japán képviselők. A helyzet tarthatatlanságát felismerve a legmagasabb szinten is tervek és javaslatok születtek a probléma orvoslására.

Az egyik ígéretes kezdeményezés 2000 januárjában magától a miniszterelnöki hivattól indult. A 21. századi Japán vízióját felvázoló tanulmány reális lehetőségként jelöli meg az angol második hivatalos nyelvvé való avanszálásának ötletét. Ezt a sajtó, az akadémiai világ, de a közvélemény is egyelőre leszavazta ugyan, de mint opció időnként fel-felvetődik.

Egy másik, bevezetés alatt álló program a közoktatásban folyó angol nyelvoktatás megreformálásának akcióterve. Ennek a kidolgozása folyamatban van, és több vonatkozásban remélhető némi előrelépés a megvalósulása esetén. Például, egyik konkrét elemeként, a jelenlegi 12. életévről a 9. életévre tervezik leszállítani az angoltanulás megkezdésének korhatárát.

Immár 12 éve működik Japánban az úgynevezett JET-program (Japan Exchange and Teaching), amelynek a keretében 3 éves szerződéssel anyanyelvi angol tanárok oktatnak angolt a közoktatástól egészen az egyetemi szintig. Számos angol anyanyelvű tanár tapasztalatai is megerősítik azt, hogy a japán diákoknál felmutatott eredmények jóval szerényebbek, mint más országokban. Vajon miért?

Sajátos módon – talán kicsit szeméremből, talán kicsit bizalmatlanságból, de lehet, hogy egyszerűen ismerethiányból – kevés szó esik azokról a kulturális-mentális tényezőkről, amelyek meggyőződésem szerint a legfőbb kerékkötői az angol – vagy bármely más idegen – nyelv elsajátításának japán közegben.

A JAPÁNOK NYELVELSAJÁTÍTÁSÁT GÁTLÓ KULTURÁLIS OKOK MENTALITÁS

Közismert, hogy bizonyos kor fölött lassabban megy és több erőbefektetést igényel az idegen nyelv-tanulás, mint fiatalabb korban. Idősebb korúak tehát nem is mentegedőznek különösebben nyelvtudásuk hiányosságai miatt, és a közfelfogás sem várja el tőlük az idegen nyelvek ismeretét. A fiataloknál – gondolná az ember – már más a helyzet. 2001 őszén Shinjo Tsuyoshi baseball-sztár azonban már-már dicsekvésként újságolta a TV kamerák előtt, hogy a New York-i Mets csapatnál töltött egy év alatt egy szót sem tanult meg angolul, amit a sportriporter cinkos és megértő kuncogással nyugtázott.

Ne essünk a *déjà vu* csapdájába! A látszat csalóka. Az ellenállás nem magának a nyelvnek, vagy a nyelvvel azonosított kultúrának szól – amire történelmi példák alapján hajlamos asszociálni az ember. Az amerikai kultúra iránt ugyan sokan viseltetnek Japánban felemás érzésekkel, de

a felmérések biztonsága szerint arányaiban még mindig sokkal többen vonzódnak hozzá, mint bármely más idegen kultúrához vagy annak képviselőihez. A viselkedés nem is nyegleségnek tudható be. Nem azt akarta érzékeltetni, hogy esze ágában sem volt energiát fektetni a tanulásba. Szemben az európai viselkedési mintákkal, ahol sikk munka nélkül eredményt elérni, Japánban a munka, az energia-befektetés, az igyekezet nem szégyellnivaló. Mindenki legjobb tudása szerint igyekszik, és ezt nem titkolja. Ha valami szégyellnivaló a japán értékrendben, akkor inkább az, ha valaki elüt a többiektől.

Így tehát a baseball-sztár viselkedésében az a japán nemzeti jellegzetesség manifesztálódik, hogy „én se lettem jobb nálatok. Mint igaz japán hazafi, nem tagadtam meg önmagam, én se tudok angolul, ugyanúgy, ahogy ti se tudtok angolul”. Tehát amit kifejezett, az egyfajta azonosulás a környezettel, a szolidaritás érzékeltetése a többiekkel.

Ismeretes a sokat idézett japán közmondás, hogy a „kiálló szöveget be kell verni”. A szög vagy azért áll ki, mert gyenge, mivel lazán lett beverve, vagy azért, mert erősebb és nagyobb a többinél. A társadalmi kontroll egyiket sem tűri. Tehát valahányszor fennáll a veszély, hogy valaki akár negatív, akár pozitív irányban elhajlik a közösségtől, akkor megfelelő manőverek mobilizálódnak a közös csatornába való terelés érdekében. Az okosabbja a besorolást – akár a gyengébb mezőnybe – saját magától megteszi, és nem várja meg, hogy erőszakkal visszaszorítsák az átlagba, vagy ami ennél sokkal rosszabb, hogy kivesse magából a közösség.

Ezért sokszor célszerű alulteljesíteni és tudatlannak tűnni. Legalábbis hazai pályán. Japán közegben. Sajátos módon a tudatlanság Japánban nem stigma, nem baj, nem nevetik ki és nem is vetik meg érte az embert. A tudatlanság demonstrálásával pozíciót lehet szerezni egy adott közösségben, ahol valaminek a nem tudása a közös nevező. Miután a tömegben magában bármely náció esetében a gyengébb képességűek többen vannak, mint a kiugró képességűek, ezért az átlaghoz való felzárkózás igénye csak a lefelé történő nivellálás módszerével képzelhető el. Sokkal nagyobb bűn az, ha valaki „okosabb”, tanultabb a többinél. Az ilyen egyén jól felfogott érdeke, hogy ezt a tudást rejtgesse. Ezért az esetlegesen jó angol nyelvismerettel rendelkezők is önvédelemből szinte letagadják társaik jelenlétében a tudásukat. Persze ez részben a japán viselkedési etikett szokatlanul magas szerénység-demonstrációs indexével is magyarázható. Kevesebbnek, kisebbnek és jelentéktelenebbnek illik feltüntetni magát az embernek, mint amilyen valójában.

A JAPÁN KOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIÁK SZORÍTÁSÁBAN

A tájékozatlanság, a tudatlanság, a bizonytalanság kifejezését számos nyelvi eszközzel támogatja a japán kommunikációs stratégia. A kommunikációs etikett nem engedi meg – még a kognitív kompetencia megléte esetén sem – a világos, határozott fogalmazást. A nyelvi viselkedés a hezitálást, a bizonytalanságot, a többértelműséget premizálja.

My next Class was the Rotary Club. This class is all men except for Mrs. Sueyoshi, who attends with her husband.

Mrs. Sueyoshi: My son will marriage soon.

English teacher: Really? Congratulations. Have you met your son's fiancée?

Mrs. Sueyoshi: We meet last week.

English teacher: What does she do?

Mrs. Sueyoshi: Uh, hmm, I don't know. My son doesn't talk much about her.

English teacher: I see. What does your son do?

Mrs. Sueyoshi: He work for running water bureau. Maybe.

(Japan Times, 2001. Nov. 17. „Japan Life” column)

A fenti dialógus nemcsak grammatikai hibái miatt jellegzetes (pl. a névszói és igei alak felcserélése, a harmadik személyű igerag elhagyása, a múlt idő eltévesztése stb.), hanem azért is, mert elgondolkodtatja az angol partnert, hogy vajon tényleg nem tudja-e egy anya, hogy hol dolgozik a fia, vagy pedig nem akarja megmondani. Valójában feltehetőleg egyikről sincs szó: nyilván tudja, szívesen meg is mondaná egyenesen, ha ezt a saját kommunikációs etikettje megengedné. Azonban nem engedi meg. Ezért kénytelen a szöveg végére egy „bizonytalanító” partikula-félét biggyeszteni. Ettől azonban az egész angol dialógus bizarrá válik.

ZÁRKÓZOTTSÁG

Még nehezebb a helyzet az olyan esetekben, amikor a bizonytalanságot azzal a stratégiával éri el a kommunikáló, hogy nem mond ki üzeneteket, vagy csak részben fogalmaz meg gondolatokat.

Kawabata Yasunari, az első japán irodalmi Nobel-díjas (1968) a Hawaii Egyetemen tartott előadásában kifejtette, hogy a japánok a „néma megértés”, azaz egyfajta telepátia révén kommunikálnak, mert számukra az igazság nem a kimondottban, hanem a beleértett üzenetben van („... *the Japanese communicate by means of a quiet understanding, a kind of telepathy, since for them truth lies in the implied rather than the stated*”).

Nos, mondani sem kell, ezek az értékek homlokegyenest ellentétesek az európai és különösen az amerikai viselkedési, érintkezési és kommunikációs mintákkal. Hiszen az európai-amerikai kultúrkörben a magabiztosság, a tudás, a jól értesültség demonstrálása és a kifejezőkészség csillogtatása a díjazott minta.

Mindezeknek a japán érintkezési és kommunikációs mintákon felnőtt és nevelkedett nyelvtanulók nehezen tudnak megfelelni. Különösen akkor, ha steril japán környezetben kell tanulni egy idegen nyelvet. Miután a kontextus maga japán, így ez rányomja a bélyegét az egész nyelvtanulási folyamatra és a nyelvprodukcóra is.

Kedvezőbb a helyzet, ha valaki külföldön tanulja a nyelvet. Ekkor, megszabadulván a társadalmi kötöttségektől és közösségi nyomástól sok japán tanuló is jó eredményeket ér el. Haladása szemmel látható, és a célszági környezetben egyre sikeresebben kommunikál. Magyarországon is sok, magyarul egészen kiválóan kommunikáló japánnal találkozhatunk. Ugyanezek a japánok azonban japán környezetben szinte a felismerhetetlenségig „elfelejtenek” magyarul, és hazai társaik előtt törekszenek arra, hogy megőrizték a tudatlanság látszatát.

Ez különösen érvényes a beszélt nyelv esetén. Ugyanazok a japánok, akik szóban jól érzékelhető küszködések közepette tudják csak kifejezni magukat, írásban rendszerint jobban teljesítenek. A szóbeli kifejezést – különösen idegenek előtt – feltehetőleg nagyobb veszélyeztetettségként élik

meg, ami együtt jár egyfajta önazonosság vélt feladásával is, ez pedig különösen viselkedés-lélektani szempontból nehéz a japánok számára. Írásban kevésbé kell viselkedni, nyugodtabban, kevésbé feszélyezetten, és ennek megfelelően színvonalasabban teljesítenek. Ezt oktatási gyakorlatom során szerzett tapasztalataim is megerősítik. A való életben azonban elkerülhetetlen a gyakori élő kommunikációs helyzetekkel való szembesülés.

ANGOLOKTATÁS JAPÁNBAN

A Japánban folyó angol nyelvoktatás tehát több sebből vérzik:

1. *Szakmai fenntartások*: maga az angoloktatás minősége több ponton problémás.
 - Az angol nyelvoktatás aránylag kései életkorban kezdődik el (hetedik osztályos korban, azaz 12. életévtől).
 - A japán angoltanárok angol nyelvtudása gyakran nem megfelelő.
 - Az anyanyelvi angol nyelvtanárok oktatáspedagógiai felkészültsége sokszor elégtelen, illetve megkérdőjelezhető.
 - Az oktatás nem a piacképes nyelvtudásra, hanem a vizsgakövetelményeknek való megfelelésre irányul.
2. *Adminisztrációs korlátok*: oktatás-politikai merevségek.
3. *Szociálpszichológiai okok*: a közvélemény és a közfelfogás az angoltudás érdemi fejlődése ellenében hat.
4. *Kulturális/nyelvhasználati okok*.

Az egyes elemek között összefüggés és átfedés van: mindaddig, amíg az oktatáspolitikai nem premizálja a tényleges nyelvtudást, szemben a „papírforma szerinti” nyelvtudással, addig a közfelfogásban sem várható érdemi változás. Amíg a közfelfogás nem változik, addig a kulturális-nyelvhasználati okok vonatkozásában sem remélhető elmozdulás. A tényleges közoktatási gyakorlat megváltoztatásának a legfőbb motorja – a szükséges adminisztrációs intézkedések mellett – a közvélemény részéről gyakorolt nyomás.

A globalizációs folyamat a maga intenzitásával és sebességével egyfajta paradigmaváltást jelent. A paradigmaváltás során fellépő változásokra a reagálás alapvetően három típusú:

- Vannak, akik a változások előidézői.
- Vannak, akik a változások követői.
- Vannak, akik a változások szemlélői.

Japán – egyelőre legalábbis – a globalizáció egyik alapvető és meghatározó tényezőjét illetően a harmadik csoportban helyezkedik el. A japán közvélemény előbb-utóbb rá fog döbbsen, hogy Japán sem mentes a nemzetközi munkapiac elvárásaitól. Míg a legutóbbi időkig a munkanélküliség elvileg ismeretlen probléma volt a japán társadalomban, a belső piac beszűkülésével meg fog indulni a törekvés a multinacionális cégek és a külföldi munkavállalás irányába. Ez pedig nyelvtudás híján elképzelhetetlen. Új nyelvhasználói elvárások rajzolódnak ki az eddig nyelvi szigetként működő Japánban is.

NYELVHASZNÁLÓI MODELLEK

Némelyik ország abban a szerencsés helyzetben van, hogy államnyelve egyúttal a világnyelv is. Az angol államnyelvű országok polgárai megengedhetik maguknak azt a luxust – egyelőre legalábbis –, hogy a maguk monolingvális korlátai között mozogva is magukhoz ölelhessék a világot. Csalóka persze ez a látszólagos előny; eltekintve attól, hogy mennyit veszítenek szellemi és intellektuális tekintetben a több nyelvet ismerőkhöz képest, európai uniós kontextusban máris kézzel fogható hátránnyal indulnak a nemzetközi munkaerőpiacon a csak angolul tudó brit fiatalok.

A nyelvoktatási és nyelvelsajátítási modellek az évszázadok során a korok igényeinek megfelelően változtak. Vannak, akik beleszületnek a többnyelvűségbe, míg másoknak keserves erőfeszítéseket kell tenniük érte. A nem természetes, azaz tanult nyelvi ismeretek iránti igény is a történelem során sokszor átalakult.

A multilingvális modell azt tűzi ki célul, hogy ne egy, hanem több nyelvben legyen valaki járatos. Ez tulajdonképpen az „ahány nyelv, annyi ember” ideál leképezése: az anyanyelv mellé lehetőség szerint ne egy, hanem esetleg két, három nyelvet is vegyünk föl tanulási programunkba. Egészen a legutóbbi időkig nagyjából ennek a modellnek igyekezett megfelelni az elitoktatás a világ fejlett országaiban. A nyelvvizsgáztatás alapvetően három tevékenységet kért számon: recepció, produkció és interakció. Ezeket a tevékenységeket azonban sokszor csak inkluzíve, azaz az adott idegen nyelv határain belül mérte. Az elképzelés az volt, hogy az újabb nyelvek belepésével „szaporodik” az elsajátított nyelvek száma.

Az Európa Tanács 2001-ben megjelent *Közös Európai Nyelvi Keret* (CEFR) programja egy újabb modellt vázol föl: a plurilingvális nyelvhasználóét. A változás a multilingvális modellhez képest nem csak terminológiai, hanem minőségi is. A plurilingvális nyelvhasználót megcélzó modellben ugyancsak több (az anyanyelvén kívül legalább kettő) idegen nyelv elsajátítása a cél, azonban ezek a nyelvek nem egymással párhuzamosan, hanem szinergikusan kell, hogy működjenek. A különféle nyelvi tevékenységek tekintetében ugyancsak bővülés figyelhető meg, ami a maga módján szintén a szinergia irányában hat: belép a mediátori tevékenység, a közvetítői kompetencia igénye is (pp. 4–5, 43, 133–134). Ez feltehetően az EU működési gyakorlatában és a nemzetközivé vált munkapiacon zajló nyelvközi műveletek megszorodásának igényével hozható kapcsolatba. Bizonyos fokig intézményesíti ez az elvárás az egyébként az EU számos szervezetében, és multinacionális vállalatoknál élő gyakorlatot.

Ettől az ideáltól a japán idegennyelv-oktatási gyakorlat fényévnyi távolságban van ugyan, mégis érdemes tanulmányozni. Japán történelme során több modernizációs ciklust ért meg. A legjelentősebb talán a Meiji-restauráció volt 1868-ban. Ekkor az évszázadokig elzárkózottságban élő Japánnak úgy sikerült néhány évtized alatt felzárkóznia az akkori fejlett világhoz, hogy a nyugati modell tanulmányozásával fejlődési szakaszokat tudott átugrani. Noha a nyelvtanulás és nyelvoktatás gyakorlatában csodamódszerek nincsenek, értékes tapasztalatok azonban vannak. A gazdag európai nyelvoktatási tapasztalatok néhány eleme bizonyára haszonnal lehetne kamatoztatható a megreformálásra váró japán nyelvoktatásban is.

IRODALOM

Cavusgil, S. T. (2001). *Globalisation and the Need for Global Business Competencies*, International Business Institute for Community College Faculty, East Lansing, Michigan, 2001. május 19–24., kézirat.

CEFRL (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Conseil d'Europe/Cambridge University Press.

JT=*The Japan Times* (angol nyelvű napilap), Tokyo.

Kearney, A.T. (2001). Measuring Globalisation. *Foreign Policy Magazine*, január–február, pp. 56–65.

Lehmann, J. P. (2002). Japan in the Global Era. *The Japan Times*, január 14. p. 19.

Yoshida, K. (2002). *Kingyobachi kara Taikai e – Korekarano Nihon no EFL (From Fish Bowl to Open Seas – the Future of EFL in Japan)*, Lecture Series of the RI of Language Studies and Language Education, Kanda University of International Studies, 2002. január 29. – előadás.